

Олексій Лупандін (м. Київ)

Питання кримської автономії за часів Української Держави 1918 р. Павла Скоропадського

В статті висвітлюється важливий аспект зовнішньополітичної стратегії гетьманату П. Скоропадського 1918 р., а саме: підходів, спроб і результатів визначення статусу Криму. На основі залученого вагомого фактографічного матеріалу автором доводиться історична необхідність приєднання Кримського півострова до Української Держави, аналізуються пріоритетні напрями української дипломатії і засоби її втілення на тлі складної внутрішньої і зовнішньополітичної ситуації.

Ключові слова: Українська держава, Крим, П. Скоропадський, більшовики, Брестський мирний договір, українсько-російські мирні переговори.

Oleksii Lupandin

The question of the Crimean autonomy in the period of the Ukrainian State of Pavlo Skoropadskyi in 1918

The article highlights an important aspect of the foreign policy of hetman P. Skoropadskyi in 1918, namely: the approaches, attempts and results of determining the status of the Crimea. On the basis of a significant factual material, the author proves the historical need for joining the Crimean Peninsula to the Ukrainian State. The priorities of Ukrainian diplomacy in this area as well as political background of its realization is analyzed.

Key words: Ukrainian State, Caucasus, Pavlo Skoropadskyi, Bolsheviks, Brest peace treaty, Ukrainian-Russian peace negotiation,

Алексей Лупандин

Вопрос крымской автономии в период Украинской Державы 1918 г. Павла Скоропадского

В статье освещается важный аспект внешнеполитической стратегии гетманата П. Скоропадского 1918 г., а именно: подходов, попыток и результатов определения статуса Крыма. На основе весомого фактографического материала автором доказывается историческая необходимость присоединения Крымского полуострова к Украинской Державе, анализируются приоритетные направления украинской дипломатии и методы ее осуществления на фоне сложной внутренней и внешнеполитической ситуации.

Ключевые слова: Украинская Держава, Крым, П. Скоропадский, большевики, Брестский мирный договор, Украинско-росийские мирные переговоры.

Прихід до влади у квітні 1918 р. П. Скоропадського ознаменувався важливими зовнішньополітичними кроками і значним проривом Української Держави на міжнародній арені.

Крім встановлення міждержавних стосунків з загальновизнаними світовими державами, новою ланкою зовнішньої політики було налагодження контактів між новоутвореними держа-

вами, що виникли на території колишньої Росії (Фінляндія, Білорусія, Литва, Дон, Кубань, Грузія, Вірменія тощо).

Налагодження відносин з країнами, що по-стали на територіях, які відокремились від Росії, було важливим напрямком зовнішньополітичної діяльності уряду Української Держави. Визнання Україною державних новоутворень суб'єктами

міжнародного права було вдалим тактичним ходом української дипломатії. По-перше, встановлення між новоутвореними державами принципово нових стосунків міждержавного рівня зафіксувало факт розпаду єдиної Російської імперії на окремі регіони, що прагнули самовизначення. По-друге, це мало ствердити становище Української держави, яка сама виникла внаслідок цих процесів і певною мірою обмежувало можливості реалізації великодержавницьких намагань РСФРР щодо відновлення «єдиної і неділимої» від зверхністю більшовиків.

У діях української дипломатії в цьому напрямку проглядались загальні закономірності, які базувалися на принципах добросусідства, забезпечення суверенітету, територіальної цілісності Української Держави тощо. Однак, зважаючи на складну внутрішню і зовнішню ситуацію, пов'язану з присутністю німецьких військ на території України, а також політичною нестабільністю в деяких регіонах, з якими зав'язувалися стосунки, від української сторони вимагалось застосування більш гнучкої тактики.

Відносини з Кримом, де на той час діяв крайовий уряд, можна віднести до цього напряму умовно, оскільки за часів гетьманування П. Скоропадського український уряд у здійсненні зовнішньополітичної лінії виходив з приналежності півострова до Української Держави.

Протягом багатьох віків Кримський півострів, завдяки своєму положенню як стратегічного плацдарму на Чорному морі, був сферою політичних інтересів держав чорноморського басейну. Питання щодо його приналежності знов гостро постало на початку ХХ століття – в добу національно-визвольних змагань України і чергової спроби відродження її державності, набувши нових відтінків.

У статті робиться спроба висвітлення підходів, спроб і результатів визначення статусу Криму за часів гетьманату П. Скоропадського 1918 р. на тлі зовнішньої і внутріполітичної ситуації, що виникла внаслідок розпаду колишньої єдиної російської імперії, державного самовизначення України і необхідності її вступу в з новоутвореними державними одиницями для врегулювання багатьох проблем державного будівництва незалежної територіально цілісної української держави, зокрема питання приналежності Криму.

Бурхливі політичні події 1917 р. – Лютнева революція, повалення царизму, жовтневий збройний переворот у Петрограді, поклали край існуванню абсолютистської російської держави, спричинили посилення національних рухів. Результатом цих процесів стало самовизначення окремих регіонів колишньої імперії (Україна, Фінляндія, Грузія, Білорусія, Литва, Дон, Кубань, Крим тощо) і виникнення на її території ряду держав і державних утворень.

Більшовицька диктатура, триваюча громадянська війна, політичне протиборство, боротьба за владу на фоні загальносвітових процесів протистояння двох воєнно-політичних блоків – Антанти і Четверного союзу, справили вирішальний вплив не тільки на прагнення окремих територій до державної самостійності, а й зумовили подальший розвиток подій, що знайшли яскравий вияв у формуванні стосунків між новими державними одиницями.

Становлення української державності було нерозривно пов'язане з вирішенням таких ключових проблем як утворення міжнародно-правового статусу незалежної України і необхідність забезпечення політичної і стратегічної цілісності її території.

Мирні переговори представників Української Народної Республіки з державами Четверного союзу і РСФРР у Бресті були першим кроком на шляху отримання міжнародного визнання і завершилися успіхом молоді української дипломатії. Брестські угоди, що трактували Україну як сформовану суверенну державну одиницю, відкривали перспективи зміцнення її державності. Підписання мирного договору УНР з державами австро-німецького блоку 9 лютого 1918 р. знаменувало її офіційне визнання ними. До того ж, за VI статтею мирного договору держава Четверного союзу з РСФРР 3 березня 1918 р. остання зобов'язувалась визнати право українського народу на самовизначення, підтвердити законність влади Центральної Ради в Україні, укласти з нею окремий мирний договір, негайно вивести з її території формування Червоної гвардії тощо¹.

Проте, незважаючи на переконливі досягнення у зовнішньополітичній сфері і, водночас, відчуваючи хиткість свого становища у протиборстві з прорадянськими силами в Україні, тогочасний український уряд змушений був

¹ Документи внешней политики СССР. – М., 1957. – Т.1. – С.122.

шукати військову підтримку у своїх союзників – німців і австрійців. Наслідком цього кроку стала фактична присутність іноземних військ на території України, що крім негативних наслідків мало і деякі позитивні риси. Німецько-австрійські війська були певною перешкодою проведенню російської політики щодо України і в цьому розумінні виконували роль стабілізуючого чинника. Через посередництво німецьких властей в Україні вирішувались важливі питання державного рівня. А навесні 1918 р., за допомогою союзних військ Україна була очищена від формувань Червоної гвардії.

Звільняючи територію УНР від радянських військ, які відступали з України, чинячи всупереч умовам Брестського миру збройний опір, українські і німецькі війська вступили в межі Кримського півострова. Однак, під тиском німецького командування українські частини не просунулись далі Джанкою, змушені були зупинитись, а врешті залишити Крим. З правової точки зору дії німецьких властей були виправдані: українські частини не мали права окупувати Кримський півострів, оскільки з юридичної точки зору останній не був включений III Універсалом Центральної Ради до складу Української Народної Республіки. За цим документом, який був виданий 20 листопада 1917 р. за умов федерації з Росією, коли питання про кордони не набуло принципового значення, територію УНР складала Київщина, Поділля, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина і Таврія (без Криму). Згодом, з проголошенням державної незалежності України, стало очевидним, що відмова від претензій на стратегічно важливий, територіально і економічно пов'язаний з Україною Крим була політичною помилкою керівництва УНР². Недалекоглядність тодішніх українських лідерів виявилось і в тому, що кримське питання не піднімалось ними під час брестських мирних переговорів. За відсутністю в договірних статтях згадки про приналежність Кримського півострова, більшовики сподівалися, що він залишиться в складі радянської Росії. З цією метою наприкінці березня була створена Таврійська радянська республіка, що перебувала у складі РСФРР.

В умовах існуючої загрози окупації німецькими військами Кримського півострова вій-

ськами проголошення формально незалежної республіки Тавриди в умовах Брестського миру, який позбавляв РСФРР можливості застосування відкритих воєнних дій у відстоюванні позицій радянської влади, мало метою завуалювати організований опір німецьким військам на півдні і відвернути окупацію Кримського півострова.

Іншим результатом Брестського мирного договору, укладеним державами Четверного союзу окремо з Українською Народною Республікою та РСФРР була реалізація планів австро-німецького блоку, що передбачали витіснення Росії з Чорноморського регіону. Одним з наслідків брестських угод стало перетворення Криму в місце сутички геополітичних інтересів РСФРР, України і держав Четверного союзу. Враховуючи політичні плани свого південного союзника – Туреччини, німецька дипломатія розглядала як варіант державності в Криму створення татарського ханства під егідою Німеччини. Радянська Росія також не бажала втрачати цей важливий з різних поглядів для неї регіон, вважаючи півострів складовою частиною власної території.

Для України претензії щодо Кримського півострова впливали з цілого ряду причин, насамперед йшлося про його територіальну єдність з Україною, важливе стратегічне значення як форпосту на Чорному морі і бази для створення українського флоту, значний процент українського населення, економічні зв'язки півострова з Україною тощо.

Однак Центральній Раді не довелося займатись розв'язанням кримського питання. 29 квітня 1918 р. вона була усунута від влади шляхом державного перевороту, внаслідок якого Українську Народну Республіку змінила Українська Держава на чолі з гетьманом П. Скоропадським.

Встановлення централізованої більш дієвої форми влади певною мірою відкривало реальні перспективи подолання економічної кризи, стабілізації внутріполітичної ситуації у краї. Саме в цей період української стороною було зроблено чимало важливих кроків у зовнішньополітичній сфері, зокрема у вирішенні кримського питання.

Слід зазначити, що зі зміною форм державної влади в Україні проблеми, пов'язані з вирішенням

² Бойко О.Д. Формування території української незалежної держави в часи Української революції (1917–1921 рр.). – К., 2007. – С. 43.

територіальних питань, зокрема з визначенням статусу Криму залишились: крім Української Держави на нього претендували РСФРР, татарські національні сили та «монархічні сили», які виступали за відродження «єдиної неділимої» Росії. Власні інтереси щодо нього мала й Німеччина, чий війська перебували на території України.

Звичайно, основними претендентами на Крим були Українська Держава і РСФРР. Політика обох держав у вирішенні цієї проблеми визначалась неврегульованістю міжнародних відносин, урядовими деклараціями, односторонніми актами, проголошуваними на різних етапах розвитку подій, їх оцінками і тлумаченнями кожною з сторін у своїх інтересах. Ситуація погіршувалась внаслідок триваючої громадянської війни, обставини якої геть відмітали політичні, дипломатичні та інші чинники у вирішенні багатьох справ.

Відстоюючи свої істотні інтереси щодо Криму, українська сторона вживала багатьох заходів для позитивного вирішення цього питання. Надаючи першочергового значення питанню встановлення державних кордонів як важливого чинника розбудови територіально цілісної Української Держави, її уряд – Рада Міністрів на одному з своїх перших засідань 7 травня 1918 р. ухвалила рішення: «визнати кордонами первісно намічені на карті представником військового міністерства кордон, що відповідає етнографічним умовам, при чому звернути особливу увагу на необхідність приєднання Криму до України»³.

Щоб запобігти при цьому непорозумінню з командуванням австро-німецьких військ в Україні, Рада Міністрів вирішила звернутися до німецького посла в Україні барона Мумма з нотою, в якій наголошувалось на важливості й необхідності прилучення Криму до України, зважаючи на тісний зв'язок справи побудови незалежної й економічно міцної Української Держави з питанням створення українського військово-морського флоту і налагодженням морської торгівлі.

Український уряд доручив також окремим міністерствам обґрунтувати економічну необхідність приєднання Криму до України. А після обговорення й ухвалення відповідних аргументів

Радою Міністрів повідомити їх німецькій стороні⁴. 10 травня П. Скоропадський звернувся до німецького посла в Україні Мумма з нотою в якій обґрунтовував важливе значення для України приналежність кримського півострова з політичного, економічного і військово-стратегічного поглядів.

30 травня Міністерство закордонних справ Української Держави звернулося з подібним зверненням до німецького посла Мумма та австро-угорського посла Форгача, в якому, зокрема зазначалось хибність політики уряду Центральної Ради, III Універсал якої обминув питання про належність до України Криму, а також і інших територій – Холмщини, частини Бессарабії, Курщини і Воронежчини. Цей Універсал, виданий за умов федерації з Росією, коли питання про кордони не мало ще принципового значення, встановлював їх лише в загальних рисах. Нині ж, у ноті Д. Дорошенка висловлювалась думка, що, виходячи з факту існування незалежної суверенної Української Держави, цілісність території якої з політичного, стратегічного, економічного, етнографічного поглядів має першорядне значення, враховуючи принцип самовизначення і волевиявлення місцевого населення, прилучення Криму до України може відбутися на автономних підставах⁵.

Тим часом, з остаточною окупацією Криму наприкінці квітня 1918 р. німецькими військами і ліквідацією радянської влади в Криму, німецькі власті були зацікавлені у створенні підконтрольної їм місцевої форми самоврядування на півострові. Однак попри свою зацікавленість в цьому регіоні Німеччина тривалий час, аж до середини літа не 1918 р., не могла остаточно визначитись щодо до перспектив політичного врегулювання в цьому регіоні. Спочатку в Берліні розглядалась можливість встановлення протекторату над Кримом. Але згодом перемогла позиція, згідно з якою півострів мав бути переданий Україні на правах автономії⁶.

Кримськотатарський національний парламент – Меджліс, обраний на Установчих зборах мусульман Криму в грудні 1917 р. був готовий взяти на себе формування уряду кримської держави. Але німецьке командування при створенні

³ ЦДАВО України, ф.1064, оп.1, спр.6, арк.6 зв.

⁴ Там само, спр. 3, арк.1 зв.

⁵ Там само, ф. 3766, оп.1, спр.186, арк. 30-30 зв.

⁶ Бойко О.Д. Вказ. праця. – С. 43-44.

кримської цивільної влади не зважилось зробити ставку на його лідерів.

У підсумку, 25 червня 1918 р. під егідою окупаційних властей був утворений крайовий уряд Криму, до якого увійшли колишні царські урядовці М. Сулькевич, сенатор А. Ахматович, колишній російський посол в Царгороді Н. Чариков, граф В. Татищев, В. Налбандов, Д. Сейдамет та інші.

В урядовій декларації 18 червня 1918 р., якою встановлювалась структура влади в Криму були визначені основні напрямки політики кримського уряду, які передбачали, зокрема, збереження самостійності півострова і ствердження його міжнародного становища. Відновлювались права приватної власності. Передбачалась реформа землеволодіння і підтверджувалась дійсність на території Криму всіх законів колишньої російської держави, виданих до 25 жовтня 1917 р. Проголошувалась свобода зібрань, друку і віросповідання. Кримський уряд заявив про свої наміри щодо формування в подальшому власної армії і флоту, в світлі чого висунув претензії на частину чорноморського флоту колишньої Росії. Урядом були встановлені державний прапор і герб.

Проте, ця обширна декларація зовсім не торкалась питань міжнаціональних відносин і різних народностей, мешкаючи на півострові. Про будь-яку залежність від України, або прилучення до неї в документі не було й мови.

Натомість, у здійсненні зовнішньополітичної лінії Кримський крайовий уряд намагався розгорнути активну діяльність щодо встановлення контактів, насамперед з Німеччиною та Туреччиною.

Незважаючи на урядові заяви щодо проведення самостійного незалежного курсу, кримське керівництво додержувалось проросійської орієнтації. Самовизначення Криму мало тимчасовий характер, лише до відновлення єдиної (але не соціалістичної і не радянської) російської держави. На думку міністра закордонних справ Української Держави Д. Дорошенка такий політичний курс кримського уряду певною мірою суперечив волі населення півострова. Він зазначав, що у вирішенні кримської справи український уряд мав підстави виходити з того, що не

тільки українці, а й татари, караїми, німці-колоністи стояли за злуку з Україною. «Тільки росіяни, що тепер поробилися кримськими самостійниками, мріяли про майбутню реставровану Росію і до цього часу хтіли зберегти самостійну кримську державу. Опинившись в ролі кримського правительства, російські політики і урядовці хтіли зовсім ігнорувати Українську Державу»⁷.

Слід зауважити, що здійснення політики Кримського крайового уряду проходило виключно в центрі трикутника, сторонами якого були Німеччина, радянська Росія та Українська Держава. Кожна з них бачила свій інтерес у розв'язанні кримського питання. В площині цих взаємовідносин цікавим є й той факт, що жодна із сторін не розглядала кримський уряд як легітимний орган і самостійний суб'єкт міжнародних відносин. Радянська Росія вважала його нелегітимним; Українська Держава – тимчасовим урядом, який до того ж не виражає волі всього населення Криму; Німеччина – адміністрацією, яка допомагає в управлінні територією зайнятої її військами. Цікавою характеристикою кримської державності може бути вислів П. Скоропадського, який писав у своїх спогадах, що «варто поглянути на карту, щоб відразу зрозуміти, наскільки така держава не має даних для того, щоб бути життєздатною»⁸.

Визначальним чинником формування і діяльності Кримського крайового уряду стала присутність німецького військового контингенту. В липні 1918 р. з Криму до Берліна було направлено урядову делегацію, що мала на меті добитися від німецького уряду визнання незалежності Криму від України, отримання від нього позик і встановлення з Німеччиною безпосередніх торговельних відносин. Таємно німецькому уряду була також передана доповідна записка Кримськотатарської національної директорії про створення самостійного Кримського ханства під протекторатом Німеччини і Туреччини.

Здійснення політичної стратегії уряду Української Держави щодо Кримського півострова в таких умовах ускладнювалось важливим чинником, що свої претензії на нього висувала й радянська Росія, для якої Кримський півострів з стратегічного, політичного і військового поглядів

⁷ *Дорошенко Д.* Історія України. 1917–19123. – Т. 2. – Українська Гетьманська Держава 1918 р. – Ужгород, 1930. – С. 213.

⁸ *Павло Скоропадський.* Спогади. – Київ-Філадельфія, 1995. – С. 234–235.

був не менш важливим як для України. Зіткнення інтересів обох держав з цього приводу призвело до запеклих дискусій на триваючих тоді в Києві українсько-російських мирних переговорах. Зокрема, це питання порушувалось під час обговорення проекту державних кордонів між Українською Державою та РСФРР. Це питання вирішувалось як на пленарних засіданнях мирної конференції, так на спеціально створеній для цього політичній комісії.

Так на засіданні української політичної комісії 4 червня була прийнята нота в справі Криму, в якій зазначалось про тісний економічний і етнографічний зв'язок його з Україною, і що приєднання Кримського півострова до Української Держави може відбутися на автономних підставах⁹.

Радянська Росія ніяк не бажала погодитись з перспективою втрати Криму і деяких інших регіонів (Дон, Кубань), що прагнули стати на шлях самовизначення і вважала їх тимчасовими антирадянськими «контрреволюційними» формуваннями на своїй території. Російські представники, декларуючи свою прихильність гаслу права націй на самовизначення аж до цілковитого відокремлення, в той же час підкреслювали, що це не означає визнання цього права за «імпровізованими установами, що були споруджені не своїми силами, а урядом»¹⁰.

У своїй заяві 24 травня на українсько-російських мирних переговорах російська делегація висловила свою точку зору з приводу намагань окремих регіонів колишньої Росії до самовизначення. В ній, зокрема, говорилося, що «з точки зору права, від імені різних частин Росії не можуть промовляти особи, які не являються правомочними. Правомочними вони не можуть бути, оскільки окремі області однієї держави аж ніяк не можуть з правової точки зору бути суб'єктами міжнародного права, а тому не можуть виступати як такі на конгресах і конференціях. Якщо базуватися на принципі самовизначення, який був проголошений російською революцією, і який ми вважаємо одним з най-

більших її завоювань, то в даному випадку він немає додатку, оскільки області, про які йде мова (Дон, Кубань, Крим – авт.) фактом проголошення і здійснення радянської влади втілили в життя принцип самовизначення»¹¹.

Однак це певною мірою суперечило змісту російської заяви від 25 травня, де говорилося, що під юрисдикцію уряду РСФРР підпадають лише ті території на яких діє влада робітничо-селянських рад¹². Виходячи з цього положення, українська сторона вважала, що з відокремленням Кримського півострова у самостійну державну одиницю, так само як інших державних утворень з нерадянською формою влади всі підстави для переговорів України з Росією в справі цих територій втратили сенс. Так зокрема, на засіданні українсько-російської політичної комісії 17 червня голова української політичної комісії О. Шульгин, висловлюючись з приводу цього, зауважив, що питання радянської влади в Криму «не є для нас ще остаточно зафіксованим, оскільки там ви ще не перемогли. Там зараз відбувається процес самовизначення... Зараз там цей процес відбувається, і у всякому разі це процес, який цілком не має торкатися Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки. Тому наша розмова з вами про Крим не має під собою ніякого ґрунту...»¹³. Виходячи з таких позицій українська сторона оголосила формулу української політичної комісії в справі Криму: «Українська Мирова делегація констатує, що Російська Соціалістична Федеративна Соціалістична Республіка втратила свої права на Крим»¹⁴.

З свого боку, РСФРР у вирішенні долі спірних місцевостей наполягала на дотриманні норм міжнародного права, положень, закріплених у різних договорах і міжнародних актах, зокрема Брестському мирному договору, у якому і згадки не було про державні утворення, що виникли на території, що виникли на території колишньої Російської імперії. Радянська Росія категорично відкидала намагання української сторони заперечувати існування українсько-російського кордону між Кримом і Української Державою,

⁹ ЦДАВО України, ф. 2607, оп. 1, спр. 36, арк. 4.

¹⁰ Там само, оп. 3, спр. 4, арк. 28.

¹¹ Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР 1918 р. Протоколи і стенограми пленарних засідань. Збірник документів і матеріалів. – Київ – Нью-Йорк – Філадельфія, 1999. – С. 294.

¹² Там само. – С. 296.

¹³ ЦДАВО України, ф. 2607, оп. 1, спр. 37, арк. 18.

¹⁴ Там само, арк. 62.

оскільки мовляв, з ліквідацією радянської влади на півострові РСФРР втратила свої суверенні права на нього.

Висловлюючись з приводу кримського питання голова російської мирної делегації Х. Раківський наголосив, що «ви робите заяву, що це питання не входить в нашу дискусію, тому що ви вважаєте суверенні права наші над Кримом, як держави, яке до вчорашнього дня мало законну владу над Кримським півостровом, вже неіснуючими. Ми з нашого боку заявляємо, що вважаємо їх існуючими. Ви заявляєте, що це питання ви не будете обговорювати. Ми заявляємо, що це питання ми будемо обговорювати. Ви заявляєте, що це питання втратило для вас значення, для нас це питання продовжує мати теж саме значення і про це питання ми на даній конференції будемо розмовляти – в якому порядку, ми за собою залишаємо це право визначити, але ж відмовитись від нього ми не можемо»¹⁵.

У ході переговорів, 10 вересня російська делегація опублікувала декларацію, в якій наголошувалося, що «з боку української делегації не було наведено будь-яких доказів на захист підтримуваного нею положення. Українська делегація не могла пред'явити жодного договору і дипломатичного акту, з якого випливало би, що Росія втратила своє право на Крим, або ж, що це право було заперечуване контрагентами Росії при укладенні Брест-Литовського договору»¹⁶.

Виходячи з такої концепції, російська сторона пов'язувала вирішення стосунків України з новоутвореними державами з умовами Брестського мирного договору, який, будучи укладений державами Четверного союзу з Росією, як однією з договірних сторін, не передбачав виникнення на її території будь-яких державних новоутворень. Саме відсутність у договірних статтях положень і взагалі згадок про можливість самовизначення в майбутньому окремих територій Росії, на думку російської сторони, констатувало територіальну цілісність РСФРР і мало й надалі зберігати її зверхність над регіонами колишньої російської держави, відокремлення яких не було зазначене в договорі. В інтерв'ю «Вечерней Красной газете» про хід

українсько-російських переговорів член російської мирної делегації Д. Мануїльський зокрема зазначив, що питання Криму «не передбачене Брестським договором. Якщо питання про Україну передбачене російсько-німецьким миром, то ні в одному договорі не можна знайти засад для виправдання з якого б то не було боку претензій на Крим. Ми виходимо з того основного принципу, щ у Києві вирішується питання про Україну, а не про долю Росії... Та прикордонна смуга, пройде між нею та Росією, відокремить Україну рівним чином від білоруських губерній і від території, населеної донськими та кубанськими козаками, і від Криму»¹⁷.

Так російська сторона вважала, що всі вони становлять невід'ємну частину РСФРР і тому крім кордонів з Австро-Угорщиною, що існували перед війною, та нової межі від Тарнограда до Вигоновського озера, що встановлювалась Брестським мирним договором, на всіх інших ділянках визначення державних меж України може статися тільки за згодою РСФРР, оскільки новоутворені країни не згадувались ні в Брестському договорі РСФРР з державами Четверного союзу, ні в додатковому договорі її з Німеччиною від 27 серпня 1918 року¹⁸.

Українська Держава у своїх міжнародних стосунках, в тому числі і з Кримом, виходила з власного міжнародного статусу незалежної держави. Міжнародні договори і угоди, в яких вона участі не брала (Брестський мирний договір РСФРР з державами Четверного союзу 3 березня 1918 р. тощо), не накладали на неї будь-яких зобов'язань. Тим часом, додаткова угода РСФРР з Німеччиною від 27 серпня, якою підтверджувалась державна незалежність Естляндії, Лифляндії і Грузії, була безпосереднім доказом того факту, що Брестський мир не гарантував непопорушності території колишньої Росії.

Російська сторона звинувачувала Україну, яка намагалася безпосередньо вступати в контакти з новоутвореними країнами і самостійно вирішувати питання відносин з ними, в порушенні норм міжнародного права і втручання у внутрішні справи РСФРР. Прецеденти з Кримом, Доном, Кубанню російська сторона

¹⁵ Там само, арк.71.

¹⁶ Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР 1918 р. Протоколи і стенограми пленарних засідань. Збірник документів і матеріалів. – Київ – Нью-Йорк – Філадельфія, 1999. – С. 325.

¹⁷ Там само. – С. 316.

¹⁸ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 2, спр.14а, арк. 1.

кваліфікувала як наступальну політику України щодо Росії. Російська сторона навіть висувала умови, щоб Україна припинила наступальну політику щодо радянської Росії. Під наступальною політикою повноважні представники РСФРР кваліфікували «висування нових інцидентів, котрі вносять перерви в наші переговори – Крим, Дон тощо»¹⁹.

Питання про Кримський півострів радянська Росія ставила в залежність від III Універсалу Центральної Ради, який був актом одностороннім. Незважаючи на докорінну зміну політичної ситуації з часу видання цього Універсалу, російська сторона розхвалювала його демократизм, відповідність меті етнографічної цілісності українського народу і, посилаючись на нього, відстоювала великодержавницькі цілі.

У тенденції російської дипломатії поставити вирішення питань відносин Української Держави з державними утвореннями, що виникли на території Росії, зокрема Кримом, в залежність від їхніх стосунків з РСФРР і намаганнях підпорядкувати вирішення цих питань контролю і санкції російського уряду, українська сторона бачила претензії не виправдані ні дипломатичними, односторонніми або державними актами, на які посилалась РСФРР, ні державним статутом сторін.

Заяви російської сторони про те, що державна незалежність країни повинна вирішуватись згідно з волевиявленням населення і набуває право чинності лише внаслідок укладення міжнародних трактатів, спростовувалась історичними фактами виникнення і існування радянської Росії в добрестський період, коли вона ще не одержала міжнародного визнання, яке було б зафіксовано відповідним правовим актом.

Триваюча громадянська війна, розпалена більшовиками, і відсутність чітко визначених відповідними міжнародними актами закріплених кордонів між новоутвореними державами, геть відмітали скарги представників РСФРР на втручання в її внутрішні справи.

У з'ясуванні політики української сторони щодо Кримського півострова характерним є документ «О границях Української Держави під взглядом політичним», підготовлений відомим діячем українського національного руху Д. Дон-

цовим, який брав участь в українсько-російських мирних переговорах як експерт політичної комісії. Цей документ охоплював велике коло питань у визначенні українських кордонів як з РСФРР, так і з державними утвореннями на території колишньої царської Росії. Зокрема він обґрунтовував позицію Української Держави щодо Криму.

Зазначаючи помилковість політики українського уряду за часів Центральної Ради і положень III Універсалу, що не включали Крим до складу України, Д. Донцов підкреслював суперечність цього Універсалу позиції гетьманського уряду, який виходив з приналежності Кримського півострова до Української Держави.

Значною перешкодою у вирішенні справи з Кримом, була невизначеність того, які саме території колишньої Росії перебувають під юрисдикцією радянського уряду. Від чийого імені уповноважена була промовляти на міжнародній арені РСФРР: від мені колишньої Росії без України та інших територій, які відпали від неї за Брестським миром, чи від власне Росії без державних утворень, що сконсолідувались в державні одиниці вже після підписання брестських угод?

На думку Д. Донцова, Українська Держава у проведенні зовнішньої політики повинна була твердо стояти на власній позиції, виходячи з факту розпаду Російської імперії і утворення окремих самостійних територій. Однак, якщо у відношенні Білорусії, Дону, Кубані Українська Держава повинна була вступати в зносини з ними як окремими самостійними державними утвореннями, то щодо Кримського півострова політика мала бути іншою. Д. Донцов вважав, що «прийняти право політичного самовизначення за кількомастами тисячів мешканців Криму, значило би зробити залежними від їх доброї волі долю 40 мільйонного краю України... опріч того подібні карликові держави (як Крим) яко вишні стратегічні пости ніколи не затримують своєї незалежності. Виділений з України, до якої він є органічно прив'язаний, Крим зробився би іграшкою в руках других сил»²⁰.

Зважаючи на чітко визначену проросійську орієнтацію політики кримського уряду, Українська Держава не бажала мати у себе під боком

¹⁹ Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР 1918 р. Протоколи і стенограми пленарних засідань. Збірник документів і матеріалів. – Київ – Нью-Йорк – Філадельфія, 1999. – С. 259.

²⁰ ЦДАВО України, ф. 2607, оп.1, спр.14, арк.13.

черговий зародок відбудови єдиної неділимої Росії. На думку Д. Донцова, визнання права Криму на самовизначення мало носити характер не політичний, а лише культурно-національний, зважаючи на права татарського народу. З політичної точки зору Крим був інтегральною частиною України і таким мусив залишитися й надалі. Українська Державна повинна була провадити в цьому напрямку тверду політику і не йти на жодні компроміси.

Передбачаючи чим може завершитися втрата Криму для України, Д. Донцов наводив факти з історії: Паризький мир 1856 р. змусив Росію відмовитись від права мати воєнно-морський флот на Чорному морі та арсенали на його узбережжі. Він писав: «Такі втрати і подібні обмеження суверенності Української Держави чекають цю останню по втраті Криму, взглядно на його перехід в інші руки... Належність Криму до України є *condicio sine qua non* української незалежності»²¹.

Український уряд повинен був добиватися від радянської Росії визнання його суверенітету над Кримом, і вести переговори з останньою лише про його статус в Українській Державі, виходячи з того, що півострів є її складовою і невід'ємною частиною. Інші чинники при вирішенні кримської справи мали бути виключені.

Виходячи з таких принципів, український уряд у справі визначення державної приналежності Кримського півострова керувався інтересами розбудови незалежної територіально цілісної Української Держави, у світлі чого вирішувалось й питання стратегічного забезпечення державних кордонів. У політичному лані вони мали бути встановлені так, щоб суверенність України не зазнала б шкоди як внаслідок втрати своїх, так і через прилучення чужих територій.

Українська Державна провадила послідовну політику щодо вирішення кримського питання. Гетьман та міністерство закордонних справ неодноразово зверталися до німецького командування в Україні та урядових установ Німеччини з проханням посприяти справі Криму до України. Позитивні зрушення в цьому напрямку відбулись після візитів до Берліну гетьмана П. Скоропадського та прем'єр-міністра Української Держави Ф. Лизогуба, коли уряд Німеччини погодився на врегулювання кримської проблеми на користь України.

Здійснення політичної лінії на прилучення Криму до Української держави потребувало від її уряду застосування гнучкої тактики. Зважаючи на активізацію проросійських сил в Кримі і недостатність інформованості місцевого населення про стан справ в Україні, слід було відповідно підготувати громадську думку, схилити її до української орієнтації. На необхідність цього, зокрема, звертав увагу симферопольський повітовий староста, який докладав, «що не тільки татари, а й російське населення Криму має самі перекручені відомості про Україну та український уряд. Відсутність слушної інформації робить плідний ґрунт для всіляких абсурдних чуток і перекрученого тлумачення подій. Необхідно найшвидше створити в Кримі добре налагоджений друкований орган, який повинен інформувати населення в бажаному напрямку. Газета повинна видаватися російською мовою»²².

З відповідною метою Міністерство закордонних справ Української Держави виділило кошти на підтримку трьох газет, які поширювали ідеї прилучення Криму до України. Однак кримський уряд всіляко перешкоджав цій пропаганді. Переслідувались не тільки українські газети та громади, які підтримували думку про необхідність приєднання Криму до України, а й навіть заборонялось приймати з України урядові телеграми державною мовою.

В свою чергу, український уряд вирішив вжити відповідних акцій щодо Криму. Рада Міністрів Української Держави затвердила розроблену міністерством закордонних справ програму встановлення економічної блокади півострова. З середини серпня було припинено товарообмін з Кримом, сухопутне і морське сполучення. Був встановлений митний догляд вантажів, що надходили з України до Криму. Пропускалися лише товари і продукти для потреб австро-німецьких військ у Кримі.

Наслідком таких репресивних заходів стало різке погіршення економічного стану в Кримі. Економічна блокада півострова, встановлена саме наприкінці літа – в період збирання врожаю, призводила до занепаду основної статті доходу населення Криму – торгівлю овочами та фруктами. Не було можливості реалізувати їх в Україні, або експортувати до Німеччини. Врожай гинув.

²¹ Там само, арк.79.

²² Там само, ф.1064, оп.1, спр.17, арк. 90.

Німецькі власті звернулися до українського уряду з пропозицією зняти блокаду в інтересах кримського населення. Зокрема в листі начальника штабу німецьких окупаційних військ в Україні генерала Гренера прем'єр-міністру Української Держави Ф. Лизогубу говорилося: «Внаслідок розвитку подій, відносини між Україною та Кримом за останні тижні до того натягнуті, як у політичному, так і в господарському відношенні, що коли найближчим часом не стануться зміни, можна буде побоюватись подальшого зростання вже створених труднощів, які навряд чи є в інтересах України і Криму. З приводу цього верховне командування дотримується тієї думки, що необхідно якнайшвидше дійти до погодження і зкликати нараду з цього питання. Оберкомандо згодне запропонувати свої послуги при веденні переговорів та вплинути на кримський уряд за для скорішого порозуміння»²³.

Пояснюючи свою політику, український уряд наголосив, що Україна взяла на себе лише зобов'язання щодо постачання товарів до Німеччини, а щодо Криму, який не входив до складу Української Держави, таких зобов'язань не брала. Незважаючи на це, Рада Міністрів Української Держави зазначила можливість піти назустріч населенню півострова, але виключно залежно від подальших дій Краєвого уряду Криму, який досі ухилився від порозуміння з Україною.

Економічна політика Української Держави щодо Криму дала певні результати. Врешті кримський уряд висловив згоду на ведення переговорів щодо форми державного об'єднання з Україною. Тоді ж Рада Міністрів Української Держави розглянула на своєму засіданні 18 вересня питання про припинення митної війни з Кримом. Ідучи назустріч тяжкому становищу кримського населення, яке за таких умов не мало змоги реалізувати зібраний врожай, український уряд прийняв постанову про тимчасове припинення митної війни і зняття митного догляду з вантажів, прямуючих до Криму, за умов негайного надіслання представниками Криму уповноважених осіб для ведення переговорів про умови об'єднання Криму з Україною. Український уряд, надаючи важливого значення цій справі вирішив також, що ці переговори з укра-

їнського боку повинні вести «безпосередньо міністри заінтересованих відомств, не передаючи своїх повноважень іншим особам»²⁴. Рада міністрів Української Держави уповноважила голову Ради міністрів Ф. Лизогуба, міністра закордонних справ Д. Дорошенка, міністра внутрішніх справ І. Кістяковського, міністра фінансів А. Ржепецького, міністра торгівлі С. Гутника і військового міністра О. Рогозу на ведення переговорів з представниками Криму «про об'єднання Криму з Україною і підписання актів і договорів по всіх питаннях політичного, фінансового і адміністративного характеру»²⁵. Українська сторона також зажадала від кримських представників, щоб вони мали повноваження на обговорення не тільки економічних, а й політичних питань²⁶.

У середині вересня до Києва прибула кримська делегація у складі голови делегації А. Ахматовича, міністра освіти Н. Чарикова, міністра шляхів Л. Фрімана, міністра харчових справ Нікіфорова. Німецьке командування надіслало на переговори свого спостерігача принца Рейса.

У ході переговорів виявилось, що кримська делегація зайняла непоступливу позицію, зауваживши, що Крим має бути цілком незалежний від України і будь-які зміни або обмеження його статусу можуть статися внаслідок рішення мирного конгресу, або із взаємної угоди з Українською Державою, незважаючи на те, що Криму пропонувалась широка автономія, самостійність в сфері місцевого самоврядування, економіці, політиці тощо. Внаслідок чого українська сторона заявила про невизнання компетентності кримських делегатів виявляти волю і бажання населення півострова і зажадала призначення нових уповноважених, які представляли б основні народності Криму.

Делегація в новому складі, що прибула згодом, зайняла більш поступливішу позицію. Після довгих і гострих дебатів з новими представниками Криму було досягнуто порозуміння і вироблені прелімінарні умови договору, за яким Крим діставав внутрішню автономію в складі Української Держави, свою адміністрацію, територіальне військо тощо. При Раді Міністрів запроваджувалась посада статс-секретаря у справах Криму. Угода мала бути ратифікована татарським

²³ Там само, ф.1064, оп. 3, спр. 1, арк. 39.

²⁴ *Дорошенко Д.* Вказ. праця. – С.214.

²⁵ ЦДАВО України, ф.1064, оп.1, спр.7, арк.10.

²⁶ Там само, оп.1, спр.6, арк. 261.

Курултаєм і з'їздом національних та громадських організацій Криму²⁷. Проте до практичного здійснення цих домовленостей справа не дійшла.

Поразка Четверного союзу у світовій війні безпосередньо вплинула на хід подій в Україні. Німеччина не могла виконувати роль стабілізуючого чинника в цьому регіоні і виводила свої війська з України. Ситуація значно погіршувалась внутрішнім протиборством у краї. Розпочаті в середині листопада антигетьманське повстання під проводом Директорії і воєнні дії про радянських сил, безпосередньо спрямовуваних і підтримуваних РСФРР, загострили ситуацію.

15 листопада 1918 р. був утворений новий Кримський крайовий уряд. Після залишення півострова німецькими і австрійськими військами цей уряд у своїй діяльності почав спиратися на сили Антанти, яка підтримувала антирадянські сили Росії, зокрема на французькі війська, що вступили до Криму. Одним з основних своїх завдань кримський уряд вбачав у зближенні з усіма організаціями, які мали метою відродження колишньої єдиної Росії.

Підбиваючи підсумки слід додати, що вирішення Кримського питання за часів Української

Держави 1918 р. відобразила еволюцію поглядів українського керівництва у визначенні принципів засад політики щодо суміжних держав: від революційного романтизму Центр. Ради щодо дотримання права націй на самовизначення до усвідомлення пріоритетності державних інтересів України у здійсненні зовнішньополітичного курсу. Кримська політика гетьманату була перспективною і єдиною доцільною за тогочасних обставин. Її недовершеність зумовлена не помилковістю чи ваганнями у здійсненні, а незворотними зрушеннями в системі міжнародних відносин²⁸.

Урядом Української Держави було закладено підвалини зовнішньої політики, які передбачали встановлення відносин з державами і державними утвореннями, що виникли на теренах постімперської Росії. Однак в умовах тогочасної українсько-російської конфронтації, триваючої громадянської війни, поширення білого руху в різних регіонах Росії, обставин, пов'язаних із закінченням Першої світової війни, а в решті нетривалий період існування самого гетьманату, унеможливило втілення напрацьованої української дипломатії.

References

- Boiko O.D. Formuvannia terytorii ukrainiskoi nezaleznoi derzhavy v chasy Ukrainiskoi revoliutsii (1917 – 1921 rr.). – K., 2007. – S.43. [in Ukrainian].
- Dokumenty vneshnei polytyky SSSR. – M., 1957. – T. 1. – S. 122. [in Ukrainian].
- Doroshenko D. Istoriia Ukrainy. 1917–19123. – T. 2. – Ukrainiska Hetmanska Derzhava 1918 r. – Uzhhorod, 1930. – S. 213. [in Ukrainian].
- Matviienko V.M. Ukrainiska diplomatiia 1917 – 1921 rokiv na terenakh postimperskoi Rosii.– K., 2002. – S. 57. [in Ukrainian].
- Myrni perehovory mizh Ukrainskoiu Derzhavoiu ta RSFRR 1918 r. Protokoly i stenohramy plenarnykh zasidan. Zbirnyk dokumentiv i materialiv. – Kyiv – Niu-York – Filadelfiia, 1999. – S.294. [in Ukrainian].
- Pavlo Skoropadskyi. Spohady. – Kyiv-Filadelfiia, 1995. – S.234-235. [in Ukrainian].

²⁷ Дорошенко Д. Вказ. праця. – С. 148.

²⁸ Матвієнко В.М. Українська дипломатія 1917 – 1921 років на теренах постімперської Росії.– К., 2002. – С. 57.